

12

Inleiding
Naar het nieuwe Rijksmuseum

Paul Meurs
Marie-Thérèse van Thoor

13

Op 13 april 2013 werd het Rijksmuseum Amsterdam heropend, na een verbouwing die zich over meer dan een decennium uitstrekte. Het gebouw dateert oorspronkelijk uit 1885 en is ontworpen door architect P.J.H. Cuypers (1827–1921). In meer dan een eeuw tijd onderging het tal van grote en kleine verbouwingen, ingegeven door ruimtegebrek, groeiende bezoekersaantallen en veranderende ideeën over museumrichting. Het resultaat van alle verbouwingen was een labyrint dat zijn rol als rijksmuseum voor het publiek niet meer kon waarmaken. De recente aanpassing had een zeer ambitieuze doelstelling, die zich voor het gebouw vertaalde in de meest ingrijpende aanpak: vernieuwing in plaats van instandhouding of verbetering.¹ Dit in combinatie met ambities ten aanzien van nationale identiteit en als pijler van culturele infrastructuur. Zo werd de verbouwing van het Rijksmuseum een prestigieus en nationaal project, met internationale allure. In 1999 werd een belangrijke aanzet gegeven met de zogenaamde millenniumgift van het kabinet-Kok aan de Nederlandse bevolking. De gift was bedoeld als financiële katalysator om het Rijksmuseum klaar te maken voor het nieuwe millennium, want 'Nederland telt vele musea van internationale allure, maar er is maar één Rijksmuseum', aldus de premier.² Een jaar later, in 2000, werd het nieuwe Rijksmuseum opgenomen in de nota *Ontwerpen aan Nederland* als een van de negen Grote Projecten. Deze architectuurnota had als voornaamste doel 'de inbreng van de ontwerpende disciplines bij ruimtelijke en architectonische opgaven te versterken door middel van overheids-participatie "op maat" in concrete projecten'.³

De ontwerpogave voor het nieuwe Rijksmuseum, in de hiervoor genoemde ambitieuze context, strekte zich uit over verschillende schalen en domeinen. Allereerst was er een stedenbouwkundige opgave: het verbeteren van de relatie van het gebouw met de stad en in het bijzonder het Museumplein. Hierbij hoorde ook een oplossing voor de entree en de inrichting van de onderdoorgang, die het museum over twee lagen doormidden sneed. De tweede opgave was die van de restauratie van het monument van Cuypers, inclusief het herstellen van de heldere structuur en de keuze hoe de decoraties in het interieur zouden kunnen worden teruggebracht. Dan was er de opgave om het museum te vernieuwen en geschikt te maken voor grote bezoekersaantallen. Hierbij ging het om routing, publieksvoorzieningen, beveiliging en binnenklimaat. De uitdaging voor het nieuwe Rijksmuseum was om de balans te vinden tussen de soms tegengestelde belangen van stad, monument, museum, collectie en publiek. Dit werd uitgelegd in de motto's die tijdens het traject werden bedacht, zoals 'Vooruit naar Cuypers', 'Verder met Cuypers' en 'Terug naar Cuypers'.

In dit boek staat de planvorming voor het nieuwe Rijksmuseum centraal, waarbij in het bijzonder wordt gekeken naar de totstandkoming van het ontwerp en de ideeëngeschiedenis die daaraan is verbonden. Wat kwam er terecht van de doelstellingen uit de architectuurnota? Hoe ontwikkelden de visies op de interventie zich vanaf het concept voor een masterplan uit 1996 tot het gerealiseerde project? Hoe zijn al die uiteenlopende ambities met de stad, het monument en het museum gerealiseerd? Wat was de rol van de ontwerpers? Hoe kwam het ontwerp tot stand in de complexe en ambitieuze context, met zeer veel betrokken

partijen, en hoe beïnvloedde dit het ontwerpproces van de eerste schetsen tot de uiteindelijk uitgevoerde renovatie? De nieuwsgierigheid naar de antwoorden waren de aanleiding voor dit boek. Deze studie is hoofdzakelijk geschreven vanuit de primaire bronnen achter alle visies, plannen en de uitvoering. Tevens zijn interviews gehouden met talrijke betrokken architecten, adviseurs en deskundigen. In dit alles kan echter geen volledigheid worden nagestreefd en we hebben daarom ook keuzes en selecties moeten maken. Een belangrijke keuze was bijvoorbeeld om in dit boek het hoofdgebouw van het hele Rijksmuseumcomplex centraal te stellen.

Het boek opent met een beschouwing van de schepping van Cuypers en diens ideeën voor het gebouw en de omgeving. Middels een overzicht van de gebruiks- en verdere bouwgeschiedenis van het museum wordt de urgentie van de ingreep duidelijk, zoals die in 1996 werd verwoord in het Masterplan Ruijsenaars Rijksmuseum.⁴ De beschrijving van de totstandkoming van het uitgevoerde ontwerp voor interventie en restauratie volgt het ontwerpproces vanuit vier invalshoeken: interventie, restauratie, interieur en omgeving. Meerdere ontwerpbureaus waren bij deze ingrepen betrokken, het Spaanse Cruz y Ortiz arquitectos, Van Hoogevest Architecten, het Franse bureau Wilmotte & Associés en Copijn Tuin- en Landschapsarchitecten. Het nieuwe Rijksmuseum is in zijn totaliteit het resultaat van al hun inspanningen en omvat alle schaalniveaus, variërend van de stad, de infrastructuur, de tuin en de civiele werken rond en in het gebouw, tot details van afwerking en inrichting. Hoe verhiel de ambitie van het Grote Project zich tot alle belangen en ruimtelijke dimensies van de opgave? Wat was het resultaat, mede in het licht van internationale projecten en ontwikkelingen?

Een voorbeeld van de dilemma's en contradicties die zich tijdens het ontwerp-proces voordeden, was de opgave voor optimale conservering en presentatie van de tentoongestelde objecten. Dit leidde tot technische ingrepen, bouwkundig, constructief en vooral bouwfysisch, die zich zeer moeilijk lieten verenigen met de wens om het monument te behouden en te restaureren. Anderzijds botste het behoud van inherente en hooggewaardeerde onderdelen van de oorspronkelijke architectuur met de belangrijkste taak van het museum, het tentoonstellen en conserveren van de collectie. Het ontwerp van Cuypers, in dit boek aangeduid als Cuypers-concept, behelsde bijvoorbeeld een gedoseerde toetreding van daglicht in alle ruimten van het gebouw. Het Rijksmuseum is van oorsprong een daglichtmuseum met een zeer uitgesproken choreografie van licht en donker. Het samenspel van bovenlicht en zijlicht voorzag het interieur van noodzakelijke belichting, en via de vensters was het mogelijk zich vanuit het gebouw op alle zijden van de omgeving te oriënteren. Maar in de eenentwintigste eeuw is ook genoegzaam bekend dat direct daglicht schadelijk is voor de museale collecties. Stond het herstel van het Cuypers-concept, een belangrijk onderdeel van het renovatie- en restauratieplan, dan onoverkomelijk op gespannen voet met de noodzakelijk geachte wensen en eisen van de beheerder van deze belangrijke collectie?

Een ander onderdeel van de verbouwing, en van het Cuypers-concept, was het herstel van de ruimtelijke structuur van het oorspronkelijke ontwerp, in het bijzonder het heropenen van de dichtgebouwde binnenplaatsen. Door de niet op presentatie gerichte functies uit het gebouw te verwijderen, zoals kantoren, ateliers en depots, kwam er meer ruimte voor de tentoonstelling op zaal. Tevens was het noodzakelijk om de entree, en de daarmee samenhangende publieksfuncties, te verbeteren en op een niveau te brengen dat past bij deze tijd. De wens van de architecten om de entree in de onderdoorgang te plaatsen,

verhiel zich moeilijk met de passage en het oorspronkelijke ruimtelijke concept van het gebouw als poortgebouw, dat letterlijk en figuurlijk was ontworpen als een verbindende astussen de binnenstad en Amsterdam-Zuid.

Het nieuwe Rijksmuseum kreeg ook een nieuwe museale presentatie. In het oude Rijksmuseum vertelden vijf submusea in feite elk hun eigen verhaal. De huidige presentatie toont de vaderlandse geschiedenis en de beeldende en toegepaste kunst geïntegreerd. Daarmee onderscheidt het Rijksmuseum zich internationaal van andere nationale musea. Het interieurontwerp van Wilmotte bracht een extra laag in het gebouw, die zich moest verhouden tot het monument én tot de interventie van Cruz y Ortiz.

De complexiteit die zich voordeed op het niveau van het ontwerp was nauw verweven met de wijze van opdrachtgeverschap, organisatie en leiding. In de vierdelige documentaireserie *Het Nieuwe Rijksmuseum* van Oeke Hoogendijk, die de NTR in 2013 uitzond, wordt dit realistisch in beeld gebracht. De resultaten en de successen, maar ook de conflicten, de vertragingen, de tegenvallers én de emoties in het jarenlange proces kunnen niemand zijn ontgaan. Dit boek gaat niet over dat proces van organisatie en sturing van het project als geheel, maar over het gerealiseerde ontwerp en het werk dat is gedaan om er vorm aan te geven. Organisatie en sturing vormden de interne projectcontext waarbinnen het ontwerp en het gebouwde resultaat tot stand kwamen. Daarnaast kregen architecten en uitvoerders te maken met een externe projectcontext van tal van maatschappelijke en bestuurlijke factoren, commissies, raden en personen. Zowel de interne als de externe projectcontext was van wisselende invloed op de resultaten en werd daarmee deel van het ontwerpproces.